

Дубова Л. О. (Київ, Україна)

Орнітоніми як об'єкт лінгвістичного дослідження

У статті розглянуто історію вивчення назв птахів у слов'янському мовознавстві. Визначено основні тенденції та перспективи їх подальшого дослідження.

Ключові слова: орнітонім, мотивація, типи мотивації, переносне значення.

В статье рассмотрена история изучения названий птиц в славянском языкознании. Определены основные тенденции и перспективы их последующего исследования.

Ключевые слова: орнитоним, мотивация, типы мотивации, переносное значение.

The article treats the history of the ornithonyms' study in slavonic linguistics. The tendencies and prospects of their subsequent research are discovered.

Key words: ornithonym, motivation, types of motivation, figurative meaning.

Постановка проблеми. Назви птахів уже давно стали об'єктом лінгвістичних досліджень. Значна кількість праць та різноманітні аспекти вивчення орнітонімів зумовили необхідність у систематизації та виявленні сучасних тенденцій аналізу.

Мета дослідження: огляд основних досліджень у слов'янському мовознавстві (зокрема, в російському, українському та болгарському), що присвячені вивченню орнітологічної лексики.

Назви птахів заслуговують на уважне та детальне дослідження виходячи з того значення, яке вони мають у мовній системі слов'янських мов, - писав дослідник праслов'янських назв птахів Л. А. Булаховський. Він зазначав, що зусиллями багатьох учених (Ф. Міклошича, Е. Бернекера, Д. Боранича, А. Брюкнера та ін.), які працювали над питаннями слов'янської етимології, було зібрано та висвітлено у порівняльно-історичному плані значний за обсягом матеріал [5, 153-154]. Названі вчені поклали початок подальшому дослідженню слов'янських орнітонімів.

У 50-х роках минулого століття Л. А. Булаховський провів порівняльно-історичний аналіз багатьох загальноживаних слов'янських назв птахів, у тому числі і болгарських. Його праці присвячені етимології та словотвору. У статті «Морфологическая проблематика русских наименований птиц» автор наголошує на звуконаслідувальній основі більшості слов'янських орнітонімів і детально розглядає питання про роль звуконаслідування у номінації птахів [3, 100-106].

Розглядаючи назви птахів зі звуконаслідувальними коренями у статті «Общеславянские названия птиц», Л. А. Булаховський також звертає увагу на морфологічний, семантичний та етимологічний аспекти вивчення орнітонімів. Вказуючи на можливість переходу назв птахів із однієї мови в іншу, автор робить спробу визначити ступінь чіткості показників запозичення, наводить багато прикладів і відповідників у споріднених та неспоріднених мовах [4, 97-124].

Звертаючи увагу на те, що саме праслов'янські назви птахів стають у різних мовах джерелом нової номінації, вчений наводить найдавніший склад слов'янських назв птахів, куди ввійшли орнітоніми *голубь, орёл, сокол, лебедь, утка, ласточка, ворон, журавль, ястреб, соловей* та ін. [4, 124]

У роботі «Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц» особливу увагу автор приділяє звуконаслідувальному способу творення орнітонімів. На думку

дослідника, широкорозповсюдженими є назви птахів із подвоєним звуконаслідувальним коренем, наприклад, *гага, гагара, кукушка* та ін. [5, 156].

Л. А. Булаховський зауважує, що деякі птахи отримують назви (як правило, вторинні) від слів, які позначають різні типи звуків. І такі корені, безумовно, не є звуконаслідувальними. До цього типу вчений відносить також такі орнітоніми, як *петух* (утворене від *петь*), *лебедь-кликун* (утворене від *клик, кликать*) [5, 160].

Дослідження Л. А. Булаховського свідчать, що в більшості випадків птахи отримують назву відповідно до особливостей їх фізичної організації, на основі подібності до інших тварин або рис людини, відповідно до місця перебування та ін.

Матеріал про назви птахів можна знайти не лише у спеціальних статтях дослідника, але й у книзі, присвяченій загальним питанням мовознавства, де Л. А. Булаховський розглядає ознаки, покладені в основу номінації, вказує на характерні риси, відповідно до яких птахи отримали свої назви, порівнює мотиваційні ознаки аналогічних назв птахів у сербській, німецькій, французькій і латинській мовах [3, 9].

Дослідженню орнітонімів російської мови присвячені кандидатські дисертації Л. Ф. Мойсєєвої та М. М. Гінатуліна. У роботі Л. Ф. Мойсєєвої «Названия птиц в русском языке» (1974) [8] визначено принципи формування синонімічних рядів орнітонімів у літературній мові, здійснюється словотвірний аналіз назв птахів та висвітлюються основні проблеми формування російської орнітологічної номенклатури. У статті «О чем говорят названия птиц» Л. Ф. Мойсєєва визначає ознаки, за якими здійснюється номінація птахів: голос, особливості поведінки та харчування, місце гніздування, забарвлення оперення та ін.

У статті М. В. Никончука «О народной орнитологической терминологии Полесья и Карпат» (1972) розглядаються звуконаслідувальні діалектні назви птахів української мови, які автор поділяє на три групи, відповідно до ступеня наближеності звуконаслідувальних коренів до природних голосів птахів: 1) слова, корені яких більш-менш достовірно передають голоси птахів; 2) слова перехідної групи, не власне звуконаслідувальні, але які позначають звучання; 3) слова семантичної групи, що позначають звучання, але які вже безпосередньо не пов'язані зі звуконаслідуванням [22, 141].

Детально описуються назви птахів у докторській дисертації Д. С. Сетарова «Именование животных: принципы и типы мотивации в славянских и тюркских языках» (1992) [23], де в деяких назвах тварин виділяється мотивуюча база багатьох загальнотюркських орнітонімів. До основних типів мотивації назв тварин і птахів автор відносить ономатопоетичну, етологічну, соматичну та оцінну мотивацію. Окрім того, він пояснює походження багатьох назв птахів і при виявленні мотивації наводить приклади не лише з тюркських, а й із багатьох мов індосвропейської мовної родини.

Значним дослідженням у російському мовознавстві є кандидатська дисертація Н. Б. Неронової «Наименования птиц в русском языке (семантико-грамматический аспект)» (2000) [21], в якій було проаналізовано 322 лексеми – назви птахів, представлені у словнику сучасної російської літературної мови, досліджено способи творення та виявлено структурні типи російських орнітонімів.

Дослідження Н. Б. Неронової відзначається нестандартним підходом до аналізу проблеми. Автор визначає сукупність назв птахів не як тематичну групу, а як семантичне поле, пояснюючи це так: 1) сукупність назв птахів містить значну

кількість одиниць, які самі можуть бути згруповані в тематичні групи (співочі та неспівочі, промислові, хижі та ін.); 2) за своїм функціональним навантаженням назви птахів дуже сильно відрізняються одна від одної, що дає підстави розділяти назви на центр та периферію різного ступеня віддаленості; 3) у певній частині семантичного поля присутня системна організація його одиниць (опозиція за ознакою статі, родовидові відношення, співвідношення суфіксації з певною семантикою основ).

Дисертаційне дослідження О. Симакової «Лексико-семантическая группа „Орнитонимы” (на материале русского и французского языков)» (2004) [24] присвячено вивченню російських та французьких орнітонімів у їх вільному та фразеологічно зв'язаному вживанні. У роботі розглянуто функціонально-стилістичні реєстри назв птахів, їх словотвірні засоби, визначені принципи та ознаки номінації птахів.

Н. Костіна у дисертації «Названия птиц как специфическая группа слов (На материале русского и английского языков)» (2004) [14] досліджує російські та англійські назви птахів, а також фразеологізми з компонентом-орнітонімом. Автором запропоновані нові критерії класифікації російської та англійської фразеології за ступенем їх структурно-семантичної та образної відповідності; охарактеризовано семантичні та конотативні ознаки орнітонімів та досліджено джерела їх образності. Окрім того, у роботі здійснена спроба встановити зв'язок між образністю орнітонімів та символікою птахів.

Важливими для нашого дослідження є роботи етнолінгвістичного характеру, присвячені символіці птахів у мові та народній культурі. Найбільш повно комплекс народних уявлень про клас птахів реконструюється в монографії А. В. Гури «Символика животных в славянской традиции» (1997) [8]. Книга присвячена народним уявленням про тваринний світ як про особливий фрагмент традиційної картини світу. На базі контрастивного аналізу матеріалу різних слов'янських традицій (народні вірування, фольклорні, обрядові та мовні факти) досліджуються ознаки тварин (у тому числі і птахів) як особливих міфологічних персонажів. Окрім загальної класифікації ознак, автор пропонує «галерею» образів тварин, що дозволяє побачити як специфіку кожної окремої тварини, так і всю народну систему тваринного світу в цілому, яка, на думку автора, поділяється на такі класи: дикі тварини, гади, комахи, птахи та риби. Окремі розділи монографії присвячені символіці чистих (голуб, ластівка), нечистих (ворон, яструб, горобець), плаваючих (качка, гуска), нічних (сова, пугач) птахів та ін. Особлива увага в роботі приділяється конкретним персоналіям пташиного світу, серед яких жайворонок, сорока, лебідь, зозуля, дятел, лелека та ін.

Функціонування переносних значень орнітонімів з точки зору їх національно-культурної самобутності було досліджено Н. В. Кутьєвою в роботі «Национально-культурная специфика переносных значений орнитонимов в русском и испанском языках» (2009) [15]. Автор здійснює детальний лінгвокультурологічний аналіз семантики орнітонімів за лексикографічними джерелами, досліджує кодифіковані переносні значення назв птахів на лексичному та фразеологічному рівнях. Словникові дефініції підкріплюються даними асоціативного експеримента.

Українська орнітонімія як система є предметом наукового дослідження «Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц)» (1985) [2] Г. І. Богущької. У роботі представлена лінгвогеографічна

та лексикологічна характеристика 30 видових назв птахів, висвітлено основні етапи становлення української орнітологічної номенклатури та визначено мотиви найменувань птахів в українській мові: за принципом звуконаслідування, за характерною ознакою денотата, шляхом опосередкованої номінації.

Спеціальним дослідженням із історії українських назв птахів є «История формирования украинской орнитологической номенклатуры» (1992) [26] І. О. Сокола. У роботі висвітлюється процес формування термінологічної підсистеми українських назв птахів за весь період існування української мови, на основі писемних пам'яток досліджується давньоруський і староукраїнський фонд назв птахів, наводяться практичні рекомендації щодо вдосконалення існуючої наукової орнітологічної номенклатури.

Дисертаційне дослідження Л. В. Дробахи «Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах» (2003) [10] присвячено вивченню сучасної орнітологічної лексики української та німецької мов. У роботі було встановлено основні типи семантичних відношень в аналізованій лексико-семантичній групі порівнюваних мов за даними лексикографічних джерел; виявлено розбіжності за засобом і джерелом номінації лексем; досліджено національно-мовну специфіку слів-відповідників за внутрішньою формою; проаналізовано словотвірні способи слів аналізованої ЛІСГ; а також досліджено спільне та відмінне у розвитку переносних значень назв птахів у зіставлюваних мовах.

Казимир І. І. у роботі “Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу” (2007) [12] досліджує організацію концептуальних структур орнітофауни та її вербалізацію в українській національно-мовній картині світу. У ході дослідження визначено мотиваційні особливості та типи мотивації української орнітологічної номенклатури, народних назв і діалектних варіантів, обґрунтовано методику моделювання концепту ПТАХ, а також розглянуто способи антропоморфної метафоричної інтерпретації орнітологічних сценаріїв в українській поетичній картині світу.

Українські орнітоніми як етнокультурні концепти представлені в словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» (2006) [11] В. В. Жайворонка. Зокрема, у словнику вміщено статті про таких птахів, як *бугай, лелека (чорногуз, бусол, жабойд), ворона, ворон (крук), гайворон, горлиця, горобець, дрозд, дятел (жовна), жайворонко, журавель, качка, кулик, курка, ластівка, орел, півень, пугач, ремез, синиця, снігур, соловей, сойка, сокіл, сорока, шуліка, яструб*.

У болгарському мовознавстві орнітонімія як цілісна лексико-семантична група ще не була предметом наукового дослідження. Але в окремих роботах можна знайти висвітлення деяких аспектів цієї теми.

Розділ, присвячений птахам, знаходимо у праці «Народна метеорологія» (1900) [6] С. Вацова. У роботі розглядаються болгарські народні прислів'я, приказки та прикмети, пов'язані з погодою. Матеріал багатий на цікаві спостереження за поведінкою птахів, їх взаємодію з природою, що, подекуди, ілюструє міфологічні уявлення болгар про птахів.

Народні вірування болгар про птахів представлені й у праці Д. Марінова «Народна вяра і релігійозни народни обичаи» (1914) [16]. Дослідник розглядає домашніх (*кокошка, петел, пуйка, гьска, паун, гьльб*) та диких птахів (*орел, сокол, църкел, лястовица, кукувица, сврака, гарван, врана, кукумявка, жерав*).

У роботі «Животнитѣ въ българското народно творчество» (1945) [29] А. Томов зібрав і систематизував різноманітні спостереження та дослідження, присвячені уявленням болгар про тварин. Окремі розділи описують звичай та вірування про домашніх і диких тварин, міфічних істот, використання тварин у народній медицині та метеорології, народну ботанічну номенклатуру, що походить від назв тварин.

У статті Д. Нанкінова «За някои древнобългарски имена на птиците» [19] досліджується походження староболгарських назв птахів: *лелек*, *бабуши (баба)*, *ангъч*, *беркут*, *лачин*, *турна*, *тахтал*, *бухал*, *папуняк*, *гарга*; окреслюються межі їх поширення на території Болгарії. Автор проводить цікаві паралелі з сербською, словенською, українською, грузинською, узбецькою, казахською, таджицькою, туркменською мовами, з мовою пушту; наводить легенди та народні повір'я, пов'язані з цими птахами.

Роботи А. Стоилова «Земедельска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма с народно тълкуване» (1998) [27] та «Тематични и лексико-семантични групи лексика и нейното словообразуване (върху материал от традиционната земедельска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма)» (2003) [28] присвячені вивченню лексики окремого регіону Болгарії. Поряд з назвами рослин і домашньої худоби, дослідник зупиняється і на назвах домашніх птахів.

Болгарські орнітоніми представлені й у дослідженні Р. Г. Александрової «Мотивационни модели в славянската зоонимия» (1999) [1]. У роботі здійснено семантичний і етимологічний аналіз зоонімів, направлений на визначення мотивуючої ознаки; наведена класифікація назв тварин за типом мотивуючої ознаки. Автор виділяє п'ять видів мотивації слов'янських зоонімів: ономатопоетична, соматична, етологічна, семантична та оцінна. Важливим для подальших досліджень є аналіз і класифікація проявів екстралінгвістичних факторів, що впливають на номінативний процес.

Х. П. Дейкова в докторській дисертації «Ономасиологични и словообразователни сходства и различия между български и чешки названия на птици» (2006) [9] досліджує в динамічному аспекті способи та засоби номінації птахів у болгарській та чеській мовах. У роботі виділено хронологічні пласти досліджуваної лексики в обох мовах – індоєвропейський, праслов'янський і новотвори окремих мов; досліджено основні ономасиологічні та словотвірні моделі орнітонімів, а також словотвірні засоби від праслов'янського періоду до сучасності.

Болгарські народні уявлення, вірування та обряди, що пов'язані з птахами, представлені в статті Д. Влчевої «Птице у бугарским народним представама и веровањима о свету и човеку» (2003) [7]. Дослідниця класифікує птахів за народними уявленнями на птахів-деміургів (півень, курка, орел), птахів-вісників (орел, сокіл, голуб, ворон, сова, пугач) і людей-птахів (ластівка, зозуля, голуб).

У роботі «Лексическая семантика в контексте: названия птиц в болгарской художественной литературе» (2003) [17] О. М. Младенова розглядає лексичну семантику болгарських орнітонімів у контексті творів вісімнадцяти письменників ХІХ та ХХ ст. До ядра досліджуваного семантичного поля автор відносить домашніх птахів, а морські та екзотичні та птахи опиняються на периферії. До ядра також належать такі птахи: орел, горобець, ворона, голуб, дрізд, ластівка та соловей, оскільки вони у значній кількості представлені в болгарській прозі. Але при дослідженні орнітонімів у конотативному вживанні отримані інші дані. Так,

назви *гълъб, орел, врабче, врана* в експресивно-оцінному вживанні зустрічаються в більшості авторів, тоді як *ластовица, лебед, кукувица, славей та кос* – лише у кількох. На основі частотності денотативних і конотативних вживань орнітонімів О. М. Младенова доходить висновку, що образ птаха, отриманий з матеріалу болгарської художньої літератури XIX-XX ст., лише частково співвідноситься з традиційними народними уявленнями. Найбільш близькими виявляються образи зловіщих птахів, зозулі та домашніх птахів.

Аналіз літератури, пов'язаної з дослідженнями орнітологічної лексики, показує, що вивченню назв птахів у слов'янському мовознавстві традиційно приділялося багато уваги. В останні роки помітна тенденція до вивчення орнітонімів у широкому контексті народної культури. Разом із тим, у болгарському мовознавстві відсутні роботи, що репрезентують етнокультурну специфіку орнітологічної лексики. Подальше дослідження цієї теми вимагає застосування комплексного підходу до реконструкції уявлень про світ птахів у дзеркалі болгарської мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Александрова Р.Г.* Мотивационни модели в славянската зоонимия: Автореф. на дис. ... доктор на филол. науки. – Софія, 1999;
2. *Бозуцкая А.И.* Наименования фауны в лексико-фразеологических единицах украинского языка (названия птиц): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1985;
3. *Булаховский Л.А.* Морфологическая проблематика русских наименований птиц // Вопросы языкознания. – 1968. – №4;
4. *Булаховский Л.А.* Общеславянские названия птиц // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М.-Л., 1948. – Т.7, вып.2;
5. *Булаховский Л.А.* Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц // Вопросы славянского языкознания. – Львов, 1948. – Кн.1;
6. *Вацов С.* Народна метеорология. Сбирка оль български народни поговорки, пословици, правила и прѣдсказания за врьмето. – Софія, 1900;
7. *Влчева Д.* Птице у бугарским народним представама и веровањима о свету и човеку / Кодови словенских култура. – Београд, 2003;
8. *Гура А.В.* Символика животных в славянской народной традиции. – М., 1997;
9. *Дейкова Х.П.* Ономазиологични и словообразователни сходства и различия между български и чешки названия на птици: Автореф. дис. ... доктор на филол. науки. – Софія, 2006;
10. *Дробаха Л.В.* Національно-культурна специфіка назв птахів в українській та німецькій мовах: Автореф. дис... канд. филол. наук. – К., 2003;
11. *Жайворонюк В.В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006;
12. *Казимир І.І.* Концепт ПТАХ у мовній картині світу українського народу: Автореф. дис. ... канд. филол. н. – Харків, 2007;
13. *Клайн Е.* Наши птицы (Ornis Bulgariae). – Софія, 1909;
14. *Костина Н.Ю.* Названия птиц как специфическая группа слов (На материале русского и английского языков): Дис. ... канд. филол. наук. – Пенза, 2004;
15. *Кутьева Н.В.* Национально-культурная специфика переносных значений орнитонимов в русском и испанском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2009;
16. *Маринов Д.* Избрани произведения. – Софія, 1981. - Т. 1;
17. *Младенова О.М.* Лексическая семантика в контексте: названия птац в болгарской художественной литературе / Кодови словенских култура. – Београд, 2003;
18. *Мойсеева Л.Ф.* Названия птиц в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1974;
19. *Нанкинов Д.* За някои древнобългарски имена на птиците: <http://www.sarakt.org/5.htm>;
20. *Нанкинов Д., Мичев Т.* Фауна на България. – Т.20.: Aves. – Ч.2. – 1997;
21. *Неронова Н.Б.* Наименования птиц в русском языке: семантико-грамматический аспект : Дис. ... канд. филол. наук. - М., 2000;
22. *Никончук М.В.* О народной орнитологической терминологии Полесья и Карпат // Карпатская диалектология и ономастика. – М., 1972;
- 23.

Сетаров Д.С. Именованіе животных: принципы и типы мотивации в славянских и тюркских языках: Дис. ... д-ра филол. наук. – Шяуляй, 1992; 24. Симакова О.Б. Лексико-семантическая группа „Орнитонимы” (На материале русского и французского языков): Дис. ... канд. филол. наук. – Пенза, 2003; 25. Симеонов С., Мичев Т., Нанкинов Д. Фауна на България. – Т.20. – Aves. – Ч.1. – 1989; 26. Сокол И.О. История формирования украинской орнитологической номенклатуры: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1992; 27. Стошлов А. Земеделска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма с народно тълкуване. – Благоевград, 1998; 28. Стошлов А. Тематични и лексико-семантични групи лексика и нейното словообразуване (върху материал от традиционната земеделска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма). – София, 2003; 29. Томовъ А. Животнигѣ въ българското народно творчество. – София, 1945.

Зелінська М.З. (Львів, Україна)

Мовна свідомість осіб польського походження, що навчаються в недільній школі м.Самбора

Стаття присвячена дослідженню мовної свідомості молодого покоління носіїв польської мови, які навчаються в польській недільній школі м. Самбора. Результати дослідження отримано за допомогою анкетування. З'ясовано, що учням польського походження притаманний високий рівень сформованості мовної свідомості.

Ключові слова: мовна свідомість, двомовність, анкета, сфера функціонування мови, національна приналежність.

Статья посвящена исследованию языкового сознания молодого поколения носителей польского языка, которые учатся в польской воскресной школе г. Самбора. Результаты исследования получены с помощью анкетирования. Выяснено, что ученикам польского происхождения присущий высокий уровень формирования языкового сознания.

Ключевые слова: языковое сознание, двуязычие, анкета, сфера функционирования языка, национальная принадлежность.

The article is dedicated to the study of the linguistic consciousness of the young generation of Polish speakers who attend Polish Sunday school in Sambir. The results of the study were obtained by means of a questionnaire. It's clarified that the pupils of Polish origin are characterized by high standard of linguistic consciousness forming.

Key words: linguistic consciousness, bilingualism, questionnaire, sphere of language functioning, nationality.

Польській мові кресів присвячено чимало наукових праць. Найґрунтовніше досліджено її північний варіант (утворений на основі білоруської мови): в історичному та суспільно-політичному аспекті, крізь призму творчості письменників, літературна діяльність яких пов'язана з цими землями, мовлення польських засобів масової інформації та особливості мовлення носіїв цієї мови в окремих місцевостях, як і північно-східного регіону загалом. Чимало досліджень присвячено соціолінгвістичній ситуації та мовленню сучасного покоління молодих поляків, які проживають на території колишніх польських кресів [5], [8], [18].

Що стосується південного варіанта польської мови (утвореного на основі української), то дослідженням було охоплено функціонування та етапи розвитку